

Тема: «РОЗВИТОК, ВИХОВАННЯ І ФОРМУВАННЯ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ»

ПЛАН.

1. Поняття про розвиток особистості.
2. Основні фактори розвитку особистості.

1. Поняття про розвиток особистості

Педагогіка тісно пов'язана з психологією, соціологією, фізіологією, іншими людинознавчими науками, активно використовує їхній категоріальний апарат, такі, скажімо, поняття, як особистість, її розвиток, саморозвиток, формування, соціалізація, акселерація та інші. Зупинимось більш детально на характеристиці цих термінів.

Людина - частина природи, біологічна істота. В процесі суспільно-історичного (філогенезу) та індивідуального (онтогенезу) розвитку біологічне в цій істоті олюднюється. Основна роль тут належить діяльності та спілкуванню. Коли людина, взаємодіючи з соціальним оточенням досягає певного рівня свідомості та самосвідомості, здатності до перетворюючої діяльності, тоді вона стає *особистістю*.

Суспільні науки оперують також такими поняттями, як *індивід* (типовий представник людського роду) , *індивідуальність* (неповторна унікальна якість, властива окремій особистості) та *персона* (соціально-типові утворення особистості, що обумовлені впливом соціального оточення).

Особистість постійно перебуває в русі, у змінах, у розвитку. Вихователю важливо знати, як відбувається розвиток особистості.

Розвиток - поняття психологічне і фізіологічне. Видатний український психолог, академік Г.С.Костюк (1899-1982) дає таке визначення цього поняття: *"Розвиток -безпервний процес, що виявляється у кількісних змінах людської істоти. Однак він не зводиться до кількісних змін, до зростання того, що вже є, а включає "перерви безпервності", тобто якісні зміни..."*

Розвиток — процес кількісних і якісних змін в організмі людини. Він

включає зміни фізичні (морфологічні, біохімічні, фізіологічні) та соціальні (духовні, інтелектуальні). Цей процес складний, тривалий і суперечливий. Зміни в людині відбуваються протягом усього життя, але особливо інтенсивно - у дитячому та юнацькому віці. Підлітки часто у своєму фізичному розвитку випереджають середньостатистичні показники (росту, статевого дозрівання тощо). Цей процес називають *акселерацією*. Інколи має місце і зворотнє явище - *ретардація*.

Сучасна школа недостатньо уваги надає особистісному розвитку як цілісному феномену. Більше уваги приділялось завжди розвитку інтелекту школярів.

Рушійною силою розвитку є суперечності. Вони виникають внаслідок зміни потреб людини в процесі розвитку. Розрізняють *внутрішні* і *зовнішні* суперечності, *загальні* (універсальні), властиві усім людям, та *індивідуальні* - характерні для окремо взятої особистості. Універсальний характер має протиріччя між потребами, що виникають під впливом об'єктивних факторів, та можливостями їх задоволення. Такий же характер мають зовнішні суперечності людини із середовищем, які призводять до порушення рівноваги між організмом і середовищем і до пристосування організму. Внутрішні протиріччя -це незгода із самим собою. Ними викликаються індивідуальні прагнення людини. Якщо зовнішні фактори викликають позитивний відгук у внутрішній сфері особистості, то вони стимулюють її власну активність у роботі над собою, створюють мотиви діяльності, спонукають до спілкування, до пошуку джерел реалізації своїх потреб. Процес розвитку набуває характеру *саморозвитку*. Саморозвиток - це процес фізичних і соціальних змін особистості, зумовлених її власною активністю. Поняття "**формування особистості**" використовується у двох розуміннях. Перше, власне психологічне, є розуміння його як **процесу і результату розвитку**. Психологію цікавить, що є і що може бути в особистості при цілеспрямованому виховному впливі. З погляду педагогіки, **формування - цілеспрямоване виховання** ("конструювання", "ліплення", "проектування") **особистості, яке виходить із потреб суспільства**. Ці два підходи до формування особистості не тотожні один одному, але утворюють нерозривну

єдність. Вчителю у практичній діяльності необхідно, формуючи особистість учнів, здійснювати обидва підходи: і виявляти реальний рівень розвитку тих чи інших якостей, і шукати форми і методи виховання, які б стимулювали їх максимально можливе удосконалення.

Поряд з поняттям „ формування особистості" сучасна психолого-педагогічна наука все частіше вживає поняття „ **соціалізація особистості**", яке означає її становлення як суспільної істоти, набуття нею **соціального досвіду, активного розвитку і саморозвитку під дією соціальних факторів**. Факторами соціалізації є цілеспрямовані, заздалегідь продумані виховні впливи на розвиток особистості, а також випадкові, стихійні впливи соціального оточення.

Поняття „ формування „ і „соціалізація" розрізняють за більш активною позицією особистості у процесі соціалізації, ніж у процесі формування, більшого значення надається внутрішній активності особистості, її прагненню стати повноправним членом суспільства.

Погляд на особистість як на суб'єкт соціального розвитку, саморозвитку, самовиховання призвів до появи нової людинознавчої науки - **акмеології** (акме - розквіт), предметом якої є процес досягнення соціальної зрілості, вершин розвитку особистості як індивідуальності, як професіонала.

2. Основні фактори розвитку особистості

На запитання, як відбувається розвиток, які його джерела та основні фактори, вчені, представники різних філософських течій, відповідають по-різному. Представники **біологізаторських** (ідеалістичних, метафізичних) **концепцій** розглядають розвиток із **преформіських** позицій ("преформа" - перекладається як "утворюю наперед"). Вони вважають, що особистість формується за наперед заданою програмою, що розвиток - це пряме розгортання закладених природою якостей, яке відбувається саме собою, спонтанно, а виховання відіграє лише допоміжну роль і сприяє реалізації цієї програми. До них відносяться: давньогрецький філософ Платон, середньовічний богослов Фома Аквінський, З.Фрейд, Дж.Дьюї та інші. На початку ХХ століття вченими Е.Геккелем та Ф.Мюллером сформульовано біогенетичний закон, згідно якого індивідуальний розвиток являє собою

швидке повторення розвитку виду: стадії дикунства, полювання, скотарства, хліборобства, промислового виробництва. На біологізаторській концепції ґрунтувалася педологія - наука, яка вивчала природні здібності людини, наприклад, розумову обдарованість, за що піддавалася гострій критиці в СРСР в 30-х роках ХХ ст. аж до знищення.

Існує також **соціологізаторська концепція** розвитку особистості. В основу розвитку кладуться соціальні відносини, соціальне середовище, в якому розвивається дитина.

Еразм Роттердамський (1466-1536) - філософ епохи Відродження писав, що дитина - сира і необроблена маса, яка годиться для всякої обробки. Дж.Локк вважав, що дитина - чиста дошка, і від дорослих залежить, які записи на ній буде зроблено. Представники соціологізаторських концепцій відкидали природні задатки людини. Так, американський психолог Дж.Уотсон, засновник психологічної теорії біхевіоризму (основна ідея полягає в тому, що людська поведінка - керований процес; щоб викликати певну поведінку, тобто досягти заданого ефекту виховання, треба підібрати дієві стимули і правильно їх застосувати) у 1925 році обіцяв: *"Дайте мені дюжину нормальних дітей і специфічне середовище для їхнього виховання, і я гарантую, що узявши будь-якого з них у випадковому порядку, я зможу перетворити його на фахівця будь-якого типу - лікаря, юриста, купця або ж жебрака, злодія, безвідносно до його таланту, схильностей, покликання, а також раси його попередників"*

Така безмежність впливу соціальних факторів без врахування природних начал перетворює зрештою людину на робота.

Крім вищеназваних, існують **теорії взаємодії факторів** (конвергенції та конфронтації) та **персоналістичні теорії** розвитку особистості

Передові педагоги минулого, такі, як Я.А.Коменський, А.Дістервег, К.Д.Ушинський, вважали, що дитина формується в результаті комплексу впливів: спадковості, середовища, виховання і надавали великого значення останньому.

Сучасна наука про розвиток будується на розумінні

багатофакторності розвитку. Ці фактори можуть бути зовнішніми і внутрішніми, об'єктивними і суб'єктивними. Основними з них є *спадковість, середовище, виховання і власна активність особистості*.

а) Поняття "*спадковість*" є узагальненням природжених і спадкових схильностей. **Під спадковістю розуміють передачу від батьків до дітей певних якостей і особливостей, закладених у генетичну програму дітей.** Матеріальна одиниця, носій спадковості - *ген*. Сучасна наука довела, що властивості організму зашифровані у своєрідному *генному коді*, який зберігає всю інформацію про властивості організму. Генетичний код повністю індивідуальний: не було і не буде двох ідентичних людей.

Спадкова програма розвитку людини включає постійну і змінну частину. Спадкове в людині проявляється у вигляді ***задатків — передумов розвитку особистості***. *Постійна частина спадкової програми* забезпечує перш за все продовження людського роду, а також якості людини як біологічного виду: задатки мовлення, ходіння вертикально, мислення, здатність до трудової діяльності. Спадковими є зовнішні ознаки: анатомо-фізіологічна структура організму, колір очей, волосся, шкіри. Генетично запрограмовані поєднання в організмі різних білків, певна група крові, резус-фактор. До спадкових властивостей належать також особливості нервової системи, чуттєвість аналізаторів, особливості системи руху і рефлекторної діяльності. Спадковий характер мають деякі захворювання (шизофренія, гемофілія, цукровий діабет). Негативний вплив на потомство справляють алкоголізм та наркоманія батьків.

Варіативна частина програми сприяє пристосуванню людини до зміни умов існування. Цю частину кожна людина заповнює самостійно. Таким чином, можливість саморозвитку, самовиховання закладена в людині природою.

Вчителя в першу чергу цікавить питання вроджених інтелектуальних здібностей та моральних якостей. Варто відрізнити **здібності - індивідуально-психологічні особливості особистості, які визначають успішність певних видів діяльності - від задатків - потенціальних можливостей для розвитку здібностей**. Дослідження переконливо показують, що наслідуються лише

здатки, а не здібності.

Вчені-матеріалісти вважають, що всі здорові люди від народження мають високі потенціальні можливості в інтелектуальній сфері. Ідеалісти ж переконані, що першопричиною інтелектуальної нерівності людей є біологічна спадковість. Розвиток інтелекту на 50% зумовлюється генетичними факторами.

Тому наша педагогіка робить акцент на створенні умов для розвитку наявних задатків. Більшість зарубіжних педагогічних систем побудовані на пристосуванні виховання і навчання до задатків і здібностей дітей.

Спеціальні задатки (музичні, художні, лінгвістичні, математичні та ін.) розвиваються у дітей, якщо створені відповідні умови. Наявність сильно виражених задатків сприяє досягненню більш високих результатів у відповідній діяльності.

Тривалий час наша педагогіка і психологія стверджували, що діти не наслідують моральних якостей своїх батьків, а в генетичних програмах людей не закладена інформація про соціальну поведінку. Розшифровуючи програми, вчені не знаходять там генів моральності. В зарубіжній педагогіці домінує думка про те, що моральні якості людини генетично зумовлені. Це питання складне і до кінця не розв'язане.

Дослідження, проведені на близнюках, дають підстави вважати, що емоційна стабільність, екстраверсія, альтруїзм, боязкість, відчуженість, агресивність, прагнення до лідерства певною мірою залежить від спадковості.

Безсумнівним є те, що фактор спадковості справляє значний вплив на розвиток і формування особистості, тому педагогу треба вміло використовувати його в практиці навчання і виховання.

б) Під середовищем у педагогіці розуміють всю навколишню дійсність, природні й суспільні умови, в яких відбувається розвиток і формування особистості. *Географічне* середовище - це ті природні умови, в яких розвивається людина. *Соціальне* середовище - матеріальні та соціальні умови життя людини, що впливають на характер протікання соціальних процесів і функціонування різних суспільних закладів. В поняття "соціальне

середовище" входять такі загальні характеристики, як суспільний устрій, система виробничих відносин, матеріальні умови життя, характер протікання виробничих і соціальних процесів. Середовище ототожнюється для дитини з такими поняттями, як "держава", "країна", "місто", "село" і т.п. Частина соціального середовища, з яким безпосередньо контактує дитина, називається мікросередовищем або середовищем найближчого оточення. Це сім'я, клас, школа, вчителі, друзі, товариші, близькі люди.

Важливість середовища у розвитку особистості визнають усі педагоги. Не співпадають погляди лише при оцінці ступеня впливу середовища. Багато дослідників намагались встановити точні кількісні пропорції впливу середовища і спадковості на розвиток людини. Отримані дуже суперечливі результати, які, напевне, переконують в одному: доля участі досліджуваних факторів у розвитку різних людей неоднакова.

Вплив середовища є негативним і позитивним. Тому виникає проблема **педагогізації** середовища, тобто **корегування і регулювання його впливів**. З цією метою створюються батьківські університети, материнські школи, організуються лекції та індивідуальні психологічні консультації для батьків, різноманітні гуртки, клуби, спортивні секції тощо для учнів.

в) **Виховання** як фактор розвитку і формування особистості розглядається як **управління цими процесами**. На відміну від попередніх факторів, виховання - чинник цілеспрямований, спеціально організований, систематичний. Слід пам'ятати, що управління може бути жорстким маніпулюванням діями дитини, а може стати чинником актуалізації її розвитку.

Педагоги по-різному оцінюють роль виховання у формуванні підростаючої особистості: від впевненості у повного заперечення всякого виховання (Вольтер: "Від усякого виховання, мій друже, рятуйся на всіх вітрилах").

Спеціальні дослідження показують, що влада виховання не безмежна, але воно може стати вагомим чинником розвитку за певних **умов**.

Варто нагадати, що виховання - шлях заповнення прогалин у спадковій програмі людини. Зрозуміло, що ефективне виховання певних якостей можливе лише при опорі на закладені природою задатки.

Сила виховного впливу залежить також від уміння вихователя використовувати рушійні сили виховання, розуміти існуючі суперечності чи навіть спеціально створювати їх. Діти по-різному реагують на виховний вплив - від повного неприйняття вимог вихователя до абсолютного підкорення його волі. Ефективним буде виховання, якщо цілі вихователя стануть цілями самих вихованців, сприйматимуться ними свідомо; виховання набуде тоді характеру самовиховання.

В психології виділяють 2 рівні розвитку дитини: *"рівень актуального розвитку"* (якого дитина вже досягла) і *"зону найближчого розвитку"* (можливі досягнення дитини при допомозі дорослих). Виховання може бути ефективним лише тоді, коли воно буде *йти попереду розвитку*, ставити цілі, яких дитина зможе досягти при *співробітництві* з дорослими.

Для вихователя важливо також мати на увазі *вплив мікросередовища* на виховання і при потребі корегувати негативні його компоненти, *педагогізувати* його.

г) Людина - не лише об'єкт зовнішніх впливів, а й *активний суб'єкт соціального розвитку, більше того суб'єкт саморозвитку, самовиховання.*

Становлення особистості відбувається через її *активну взаємодію* із середовищем через *діяльність* та *спілкування*. Представники персоналістичних теорій розвитку (прибічники гуманістичної психології А. Маслоу, К. Роджерс) активність особистості вважають основним фактором розвитку. На думку А.Маслоу, *„джерела становлення і гуманності знаходяться тільки в самій особистості, вони жодним чином не створені суспільством. Останнє може лише допомогти або перешкодити становленню гуманності людини, так само як садівник може допомогти чи*

завадити росту куща троянд, проте він не може зробити, щоб замість куща троянд ріс дуб"

Таке розуміння розвитку змінює погляд на роль виховання в цьому процесі. Виховання, на думку прихильників гуманістичної психології, має навчити людину творити себе як особистість. Особливо вагоме значення має самовиховання, яке стимулює розвиток людиною своїх унікальних, неповторних властивостей.

Дитина бере участь у різних видах діяльності: грі, навчанні, праці, у діловому (офіційному) та особистісному (неофіційному) спілкуванні, виявляючи при цьому активність, різну за інтенсивністю (низьку, високу, середню), характером (репродуктивну і творчу), способом виявлення (внутрішню і зовнішню).

Усі прояви активності мають спільне джерело - потреби особистості. Вони постійно змінюються. Вихователю важливо оперативно змінювати форми і методи діяльності та спілкування з учнями, допомагаючи їм при цьому задовольняти розумні потреби.

Активність особистості - не лише передумова її формування, а й результат розвитку. Вихователь досягає мети, коли йому вдається сформувати суспільно активну, ініціативну, творчу особистість. Сучасна педагогіка підкреслює, що "ставити підростаючу людину в позицію активного діяча, озброювати її такими способами діяльності, які дають можливість активного прикладання сил, вивчати її особистісну своєрідність, всебічно розкривати її потенційні можливості - такі функції вихователя, що розумно спрямовує процес розвитку особистості"
